

КОНЦЕПТУАЛНАТА КАРТИНА НА СВЕТА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА НЯКОИ РАЗГОВОРНИ УСТОЙЧИВИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ (ИСПАНСКИ ЕЗИК – БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

Евгения Вучева,

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Resumen

Toda comunidad lingüística ha creado su modelo del mundo como resultado del proceso histórico-cognoscitivo y lo ha incrustado en diferentes significados lingüísticos, que conforman lo que llamamos imagen lingüística del mundo, la cual, a su vez, refleja la imagen conceptual del mundo. Esta se percibe de forma más notoria en las frases fijas, que se conciben como clasificadores de la experiencia sociocultural, de los intereses y las predilecciones de cada comunidad lingüística. Con el propósito de buscar una motivación conceptual razonable para su creación, en el artículo se contrastan algunas expresiones fijas en tres escalas: de plena correspondencia (o simetría), de coincidencia parcial y de desigualdad (o asimetría) en las imágenes lingüísticas del mundo de las dos comunidades socioculturales.

Езикова картина на света ↔ концептуална картина на света

Всяка културно-езикова общност е създала свой модел на света като резултат от историческия познавателен процес и го е закрепил към различни езикови

Евгения Вучева

значения, формиращи т.нар. езикова картина на света. Кубрякова (1988, сс. 144-146) посочва, че езиковата картина на света е подчинена на по-широката и по-богатата концептуална картина на света. Серебренников (1988, с. 105) прокарва разграничения между концептуалната и езиковата картина на света, като изтъква, че концептуалната е по-богата, тъй като в нейното формиране участва и речевото, и неречевото мислене. Независимо от различния им обхват, руският академик отчита, че двете картини на света са свързани помежду си, тъй като в противен случай езикът не би могъл да изпълнява ролята си на средство за общуване. Отношение към този въпрос имат изводите, до които стига Пенчева (1998, сс. 30-34) във връзка със създаването на езиковата картина на света. Авторката се спира на понятието картина на света, подчертавайки изрично, че то не означава огледален образ на отражение, а „интерпретиран, отрефлектиран образ на действителността“, който се отразява и в построяването на езиковата картина на света. Следователно проблемът за „наличие на специфична езикова картина на света засяга дълбоко отношението между език и действителност, от една страна, и език и мислене, от друга“. Обобщавайки идеите на Хумболт, Сапир, Уорф, Вайсгербер, Леви-Брюл и др., Пенчева посочва основния принцип, следван при построяването на езиковата картина на света, а именно – различния тип езиково членение на света, който съответства на определена концептуална картина на света. В различните езици „следите“ от тази връзка се проявяват в единиците, структурите и категориите. Те „се отразяват най-очевидно в лексиката, но са също така дълбоко залегнали в морфологическите и синтактическите категории и структури“.

Самото построяване на езиковата картина на света със знаковия инструментариум на езика и разбирането ѝ като езиково структуриране на извънезиковата действителност, съответстващо на определена концептуална картина на света, е ключ към тълкуването на исторически формирани се психологически нагласи, на закрепени в общественото съзнание предпочи-

КОНЦЕПТУАЛНАТА
КАРТИНА НА СВЕТА
ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА
НЯКОИ РАЗГОВОРНИ
УСТОЙЧИВИ
СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ
(ИСПАНСКИ ЕЗИК –
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

тания и ценностни ориентации, които ни позволяват да „виждаме“ от различен ъгъл един и същ извънезиков обект.

Казаното дотук означава, че всеки език е проекция на концептуалната картина на света на дадена културно-историческа общност. Всеки език се оказва за носителите си категоризатор на обективната действителност. В различните културно-исторически общности отражателното мисловно съдържание е структурирано различно и се „облича“ в различни езикови значения, т.е. проявява се по своеобразен начин в зависимост от исторически създадената езикова картина на света, която обаче във всички случаи се съотнася с мисловни образи и мисловни операции с универсален характер.

Най-осезаемо концептуалната картина на света се проявява при устойчивите словосъчетания, които в пълния смисъл са „готови категоризатори“ на социокултурния опит, на интересите и предпочитанията на всяка езикова общност. По-долу ще се спрем на някои разговорни устойчиви словосъчетания в испанския и българския език, за да потърсим обяснение за приликите и отликите им в отражателния характер на езиковата картина на света, да се опитаме да се доближим до действието на определени принципи, които са се оказали водещи при всяка от двете културни общности в процеса на категоризиране на извънезиковата действителност. Критерият за съпоставка ще бъде степента на съвпадение, или на „припокриване“, между двете езикови картини на света. За целта ще поставим изразите, обект на анализ, в тристепенна скала – на пълно съвпадение, на частично съвпадение и на разминаване в езиково, респективно и в концептуално отношение. Поставената задача налага да приемем като отправна точка езиковата формация, или „готовия категоризатор“, закрепен в езика. От нея ще се опитаме да потърсим възможните критерии, които двете езикови общности са следвали при опознаването на извънезиковата действителност и концептуалната ѝ интерпретация, „изковала“ съответното словосъчетание.

Евгения Вучева

С други думи, ще направим опит да хвърлим поглед отвъд самата езикова категоризация на извънезиковата действителност, довела до установяването на даден израз, за да открием „следи“ от концептуалната картина на света. Двупосочна перспектива – от формата към смисъла на израза, а оттам и към възможното интерпретиране на фактите, прозиращо в използваната форма като „кадър“ от езикова картина на света – ще ни позволи да „надникнем“ в психологическите нагласи и ценностните ориентации на двете културни общности.

Степен на съвпадение – основен критерий за съпоставката

1. Припокриване на „кадри“ от езиковите картини на света

В редица случаи откриваме пълно единомислие в испанската и българската културно-историческа общност, което намира израз в напълно симетрични езикови формации.

1.1. Обобщената представа за взаимна непоносимост е олицетворена и при двете културни общности чрез позоваване на обичайните взаимоотношения между най-често отглежданите домашни любимци: *como el perro y el gato = като куче и котка*.

1.2. Визуалната пространствена опозиция високо–ниско е намерила отражение в идентичните за двата езика изрази *de arriba abajo = от горе до долу*.

1.3. При възклицанията, с които изразяваме изненада, недоумение, объркване, болка, разочарование и пр., и двете културни общности се позовават на качествена опозиция ХУБАВО–ЛОШО/ДОБРО–ЗЛО, олицетворена в християнската традиция от двата полюса: *¡Dios! ¡Dios mío!; ¡Diablo! ¡Diablos! = Господу! За бога!; По дяволите! Дявол да го вземе! Да го вземат дяволите!* Формалните прилики са явни – положителният полюс е неизменно в единствено число; възприятието, изградило езиковия образ, сякаш е монолитно и цялостно, независимо че в представите ни съществу-

КОНЦЕПТУАЛНАТА
КАРТИНА НА СВЕТА
ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА
НЯКОИ РАЗГОВОРНИ
УСТОЙЧИВИ
СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ
(ИСПАНСКИ ЕЗИК –
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

ват много богове, говорим за гръцки и римски богове и пр.; в отрицателния полюс и двата езика допускат и единствено, и множествено число, при което създаденият езиков образ изглежда многолик, както по всяка вероятност и възприятието, на което е стъпил.

1.4. Лошият късмет и неудачите се свързват с втория член на бинарната опозиция за посока дясно–ляво и съответните симетрични човешки органи: *con el pie izquierdo* = с левия крак. Подобно на ориентационните концептуални метафори (високо–ниско, хубаво–лошо, много–малко), зад това словосъчетание стои човешкият опит и организацията му в когнитивен и езиков план. По всяка вероятност концептуалната основа на израза е изградена върху опозицията силно–слабо/хубаво–лошо. Подкрепя на хипотезата откриваме в испанския език, където оценката на ‘лявото’ стига по-далеч: за испанците безполезният и негоден за работа човек, когото ние определяме разговорно като *кръгла/пълна нула*, е ‘нула отляво’ (*un cero a la izquierda*), т.е. извън всякаква класация. Още по-интересно е, че в двата езика посочената двучленна опозиция, която при това е напълно симетрична в извънезиковия свят, се представя в обратен ред при изброяване: в българския *ляв* и *десен* съответстват на *десен* и *ляв* (*derecho* и *izquierdo*) в испанския език. Вероятното обяснение би могло да се потърси в извънезиковия опит и различната призма, през която се оценява действителността. Българската културна традиция е стъпила на обичайното като посока – в нашето северно полукълбо сме свикнали да виждаме движението на слънцето и луната по небосклона от ляво надясно, пишем от ляво надясно, и т.н. Испанската пък е изнесла на предна позиция силния и предпочитан член от опозицията – обикновено повечето хора пишат и се хранят с дясната ръка, ако трябва да извършат някакво действие с една ръка, го правят интуитивно с дясната, и т.н. По всичко личи – и приведените примери го потвърждават, – че езиковата картина на света не е едномерна. В процеса на създаването ѝ се наслагват и пресичат различни когнитивни перс-

Евгения Вучева

пективи, стъпващи на разнородни възприятия, на специфично „пресяване“ на извънезиковия опит, на различни синергични влияния от неезиково естество.

2. Частично припокриване на „кадри“ от езиковите картини на света

В други случаи представите за света не са напълно идентични и са оставили своята „следа“ в съответната езикова картина на света.

2.1. Бинарните опозиции високо–ниско, хубаво–лошо, много–малко намират различен езиков израз в разговорните словосъчетания *más o menos* (‘повече или по-малко’) # *горе-долу*, чийто идентичен смисъл е ‘приблизително’/‘нито добре, нито зле’. Представите на двете езикови общности са стъпили на една и съща бинарна концептуална основа, но в испанската култура на предна позиция е изнесено количествено отношение много–малко, докато българската е отдала предпочитание на пространственото отношение високо–ниско. Интересното – и дори парадоксално – в случая е, че независимо от различния избор, който са направили двете културни традиции, онова, което е залегнало в концептуалната интерпретация и при двата случая, е напълно идентично и се свежда именно до смисъла на неизбраната бинарна опозиция за качествено отношение ХУБАВО–ЛОШО/ДОБРЕ–ЗЛЕ.

2.2. Посочената вече бинарна опозиция високо–ниско/ГОРЕ–ДОЛУ е концептуализирана в различен, диаметрално противоположен ред в разговорните изрази *de pies a cabeza* # *от глава до пети*. Изглежда, че представата за пространствен обект, наблюдаван в неговата цялост, или *от край до край*, в испанската социокултурна общност се изгражда като наблюдение в посока от долу нагоре, като процес на „построяване“ на обекта, докато в българската наблюдението е от горе надолу, като представата вероятно се свързва със самата „постройка“, с резултата, с възприемането на обекта в завършен вид.

2.3. Разположените по вертикалната ос глава – крака, свързани концептуално с бинарната опозиция

КОНЦЕПТУАЛНАТА
КАРТИНА НА СВЕТА
ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА
НЯКОИ РАЗГОВОРНИ
УСТОЙЧИВИ
СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ
(ИСПАНСКИ ЕЗИК –
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

ГОРЕ–ДОЛУ, „сменят“ местата си, за да обрисуват чрез езиковия образ картина, в която е налице промяна в обичайното и очакваното, настъпило е „преобръщане“ на ситуацията, цари безредие. Българската езикова общност възприема като равностойно обръщането в двете посоки: *с главата надолу (надолу с главата)/с краката нагоре (нагоре с краката)*. Испанската експлицира само единия полюс, като акцентира отново – както и в предишния пример – върху промяна в посоката от долу нагоре: *patas arriba*. Явно предпочитанията ѝ при тълкуването на опозицията ГОРЕ–ДОЛУ не са единичен случай – когато нещо е безсмислено, абсурдно, то няма ‘нито крака, нито глава’ = *no tener algo ni pies ni cabeza*.

2.4. Отново в основата на опозицията ГОРЕ–ДОЛУ, но този път от различна перспектива, може да поставим двойките *boca arriba = no гръб* и *boca abajo = no корем/ по очи*. Да лежиш по гръб в испанската културна традиция означава да лежиш ‘с устата нагоре’, а ако си по корем/по очи, си ‘с устата надолу’. Макар в смислово отношение да проявяват пълна симетрия и макар че в двете културни общности въпросните представи са изградени образно чрез позоваване на анатомични органи, налице е разминаване в представите. В испанската традиция тази представа е свързана с позицията на главата/лицето, респективно устата, докато българската общност се позовава на хоризонталната позиция на тялото, която се сменя с преобръщането от гръб по корем и обратно.

2.5. В изразите *de tarde en tarde* (‘от следобед до следобед’) # *от време на време* може да твърдим, че двете езикови картини на света частично съвпадат в отношение ЧАСТНО–ОБЩО. В испанския език е експлицирана част от денонощието, т.е. част от определена единица, с която се измерва времето, а в българския е използван хиперонимът ВРЕМЕ.

Идентични по смисъл, но с различно езиково съдържание са фраземите *de Pascuas a Ramos* # *от дъжд на вятър*. Изглежда, че испанската езикова общност е предпочела да посочи, че дадено събитие не е често

Евгения Вучева

явление, като се позове на времевия период от Коледа до Цветница, докато българската е избрала две не толкова често съвпадащи атмосферни явления, т.е. извела е на преден план слабата вероятност да се прояви явлението, без да експлицира далечното времево отстояние. В испанския, за да се наблегне, че нещо се случва твърде рядко, почти никога (дори евфемистично, по-скоро никога) се използва изразът *de higos a brevas* ('от зрелите до зелените смокини' = от лято до пролет), който отвежда към представата за смяната на сезоните, в случая – тяхната отдалеченост. Сравнението на посочените идиоми – и по принцип на всички устойчиви словосъчетания – показва, че те са изградени въз основа на човешкия опит и възприятия, организирани в познанието чрез установяване на сходства и аналогии, които всяка етнокултурна общност „вижда“ и „рисува“ по свой специфичен начин при съприкосновението си с извънезиковата действителност – чрез християнски празници, природни явления, смяна на сезоните, обичаи и пр.

3. Разминаване на „кадри“ от езиковите картини на света

Не са редки и случаите на антонимично представяне на един и същ смисъл.

3.1. Ако в двата езика има пълно припокриване между операторите за предпочитание *ante todo* = *pre-di всичко*, същото не може да се твърди за останалите три възможности, които използва испанската езикова общност, за да предаде смисъла на 'преди всичко': *primero que nada/antes de nada/ antes que nada*, чието буквално значение е 'преди нищо'. Явно, че макар да „звучат“ нелогично, последните подчертават важността на онова, което ще се изведе на преден план, ще се постави на първо място пред всичко останало, преди да е посочено нищо друго, каквото и да е то, ще заеме първата възможна позиция в една, по мое мнение, линейна последователност на събитията. За разлика от тях при *ante todo* и *pre-di всичко* се разчита на предварително споделено известно знание с адресата, от което се откроява изрично определен аспект, т.е. из-

КОНЦЕПТУАЛНАТА
КАРТИНА НА СВЕТА
ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА
НЯКОИ РАЗГОВОРНИ
УСТОЙЧИВИ
СЛОВΟΣЪЧЕТАНИЯ
(ИСПАНСКИ ЕЗИК –
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

браният аспект се извежда на повърхността на пред-полагаемо, макар и частично, общо фоново знание. В този смисъл, *ante todo* и *преди всичко* се разполагат не по хоризонталната, а по вертикалната ос на предпочитанията, не едно след друго (или по-скоро, не първото в абсолютна позиция, без да има нищо друго преди него, след което ще последва всичко останало), а едно над друго. Може би с това се обяснява и синонимията между *ante todo* ('преди всичко') и *sobre todo* ('над всичко') със смисъл на *най-вече*. При все това, независимо как ще ги позиционираме – в хоризонтален или вертикален ред, – посочените адвербиални изрази са оператори за изразяване на предпочитание, т.е. те са прагматични инструменти, подчинени на една и съща функция, като явно в испанския език немаркираният член е „по-логичният“ *ante todo*, докато *antes de nada* (*primero que nada/ antes que nada*) се оказва емфатично маркираният член в тази операционална парадигма.

3.2. Наблюденията ни сочат, че при тълкуването на извънезиковата опозиция СВЕТЛО–ТЪМНО испанската социокултурна общност проявява известно предпочитание към възприемането на светлината, а българската към тъмнината. Тези предпочитания са оставили „следи“ в идентичните по смисъл, но антонимични по езиково значение фраземи: *de sol a sol = от зори до мрак*, но и *от тъмно до тъмно*. Сравнението им показва, че в двете културни традиции границите на деня се определят по критерия ПРИСЪСТВИЕ–ОТСЪСТВИЕ на слънцето – в испанската границите на деня се маркират от слънцето, а в българската от тъмнината.

3.3. Подкрепа на горното предположение за различната нагласа при възприемането на опозицията СВЕТЛО–ТЪМНО откриваме и в „обърнатия“ синтагматичен ред в позициите на черното и бялото в двата езика: *blanco y negro # черно и бяло*. Образуването на съответното сложно прилагателно име потвърждава този факт – отново се забелязва аналогично предпочитание към единия от полюсите на „светлинната“ опозиция *una foto/película en blanco y negro # черно-бяла снимка/черно-бял филм*.

Евгения Вучева

3.4. Ще си позволим още една съпоставка между двата езика, която отново показва, че един и същ обект от действителността може да получи различна историческа интерпретация, произтичаща от различната значимост, която се придава на сетивата в двете културни общности. Става дума за някои словосъчетания, в които „кадри“ от езиковата картина на света отвеждат към първото място, което заема визуалното възприятие (окото) в испанската езикова общност, докато за българската общност изглежда, че това е слуховото възприятие (ухото). Ако обяснението за *el ojo de la aguja* (‘око на игла’) = *ухото на игла* може да се потърси в съотнасянето с елипсовидната форма на окото и с отвора на ухото, на които се опират интерпретациите на двете културни традиции, едва ли може да се прокара подобна аналогия при *sacar los ojos a uno* (‘да извадя очите на някого’) = *да скъсам ушите* (заплаха), *estar hasta los ojos/meterse hasta los ojos* (‘затънал съм до очи’) = *затънал съм до уши*. Представянето на едно и също явление с едни и същи езикови знаци, но с разменена последователност в случая на *ni visto, ni oído* (‘ни видял, ни чул’) = *ни чул, ни видял* е още едно потвърждение за формулираната хипотеза за своеобразната значимост, която по всяка вероятност имат зрителните и слуховите възприятия в двете културни общности.

3.5. Интересна е и асиметрията, която се наблюдава в някои случаи при двойката *corazón = сърце*. В преносна употреба наименованието на анатомичния орган се използва симетрично в множество идиоми: *el corazón de la ciudad = сърцето на града*, *tiene un gran corazón = има голямо сърце*, *tiene buen corazón = има добро сърце*, *de buen corazón = на драго сърце*, *de todo corazón = от все сърце*. Но същевременно и тук ще открием разминаване в концептуалната картина на света, представена образно с *con el corazón en la mano* (‘със сърцето в ръка’) = *с ръка на сърцето*, а именно – за да изрази искреност, испанската езикова общност ‘показва сърцето си на длан’, а българската ‘слага ръка на сърцето си’. Концептуалното несъответствие е изненадващо при идентични езикови фор-

КОНЦЕПТУАЛНАТА
КАРТИНА НА СВЕТА
ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА
НЯКОИ РАЗГОВОРНИ
УСТОЙЧИВИ
СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ
(ИСПАНСКИ ЕЗИК –
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

мации с различен смисъл: да ‘нямаш сърце’ (*no tener corazón*) за испанската културна традиция означава липса на смелост, а не липса на чувства, безсърдечие, бездушие, както е прието да се тълкува в българската културна традиция. Вероятно в първия случай сърцето е символ предимно на воля (сила и смелост), а във втория по-скоро на чувства (съчувствие, сърдечност, състрадание, милосърдие, човешина и пр.).

Последните два примера са свидетелство за влиянието на културните нагласи върху създаването на т.нар. конвенционални метафори, в които неизбежно „прозира“ щрих от специфичната за дадена общност концептуална картина на света (срв. Вучева, 2006, сс. 43-51).

Устойчивите словосъчетания – концептуално мотивирани езикови знаци

Изброените дотук случаи са резултат от *исторически наложил се принцип на асоциативно-образното обозначение*, обусловен от принципите на човешкото мислене. Същевременно те са концептуално мотивирани езикови знаци, свързани с когнитивните способности и процеси на човешкото съзнание от неезиков характер. В основата им лежи взаимодействието (вж. Коулсън, 2008) между слуховите, визуалните и кинетичните зони на мозъка с физическия (телесен) и културния опит.

Разгледаните явления и поставените въпроси навеждат на догадки за някои специфични традиционни предпочитания, характерни за двете социокултурни общности, които следват понякога еднакви, а в други случаи различни посоки при категоризирането на извънезиковата действителност. Защото езиковите символи са априорно кохерентни на мисловната дейност и на колективния опит, които са ги създали по пътя на диференцирането, селекцията, категоризирането, концептуализацията и езиковото структуриране на извънезиковата действителност.

Няма съмнение, че значенията, които се използват и в двете култури, за да се изобрази определен обект

Евгения Вучева

или ситуация, зависят от колективното и исторически закрепено разбиране за обекта или ситуацията, от т. нар. *ценностна ориентация* на познаващите исторически субекти, която определя „насочеността на познанието към един или друг обект, към един или друг аспект на предмета“ (Спасов, Мерджанов, 1975, с. 12).

Всеки естествен език – и най-вече устойчивите му словосъчетания – е функция от исторически формирани представи за света, колективни умения и колективен опит, „израз на понятийното мислене“ (Касирер, 1998, с. 272) на дадена езикова общност, средство за създаване на езикова картина на извънезиковата действителност. И обратното – чрез „кадри“ от езиковата картина на света може да добием известни сведения за „оригинала“, за концептуалната картина на света у дадена езикова общност. Сравняването на тези отпечатъци в езиците – най-вече от сферата на устойчивите словосъчетания – дава представа за някои специфични етнокултурни нагласи.

Подобен лингвокултурологичен подход е ценен за философията на езика с данните, които би могъл да предостави за тълкуването на езиковата картина на света, за връзката между мислене и език, за водещите принципи при категоризирането на извънезиковата действителност. Той несъмнено е удачен и при изучаването на чужди езици не само заради лексикалната/езиковата страна на въпроса, а и за възможността, която ни предоставя, да контекстуализираме по-уместно езиковите факти и да осъществим основната мисия на чуждоезиковото обучение, като разширим кръгозора на познанието си към културното пространство на други страни и народи.

КОНЦЕПТУАЛНАТА
КАРТИНА НА СВЕТА
ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА
НЯКОИ РАЗГОВОРНИ
УСТОЙЧИВИ
СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ
(ИСПАНСКИ ЕЗИК –
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

БИБЛИОГРАФИЯ

Вучева, Е. (2006). *Един интегрален модел на речта: равнища, единици и категории. Поглед към лингвистиката на речта*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Касирер, Е. (1998). *Езикът. Философия на символните форми*. Т. 1. София: Евразия.

Кубрякова, Е. С. (1988). Роль словообразования в формировании языковой картины мира. В: Серебренников. Б. А. (Отв. ред.). *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва: Наука, 141-172.

Пенчева, М. (1998). *Човекът в езика. Езикът в човека*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Серебренников, Б. А. (1988). Как происходит отражение картины мира в языке? В: Серебренников. Б. А. (Отв. ред.). *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва, Наука, 87-107.

Спасов, Д., Мерджанов, Н. (1975). *Символна логика*. София: Наука и изкуство.

Coulson, S. (2008). Metaphor Comprehension and the Brain. In: Gibbs, R. (Ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 177-194.